

A TRANSCENDENTALIS DEDUCTIO KANTNÁL

BEVEZETÉS KANT PHILOSOPHIÁJÁBA

ÍRTA:

Dr. Kibédi Varga Sándor
egyetemi tanár

Mikes International
Hága, Hollandia

2005.

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: **http://www.federatio.org/mikes_bibl.html**

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: **http://www.federatio.org/mikes_bibl.html**

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070

ISBN 90-8501-056-X

NUR 733

© Mikes International, 2001-2005, All Rights Reserved

A KIADÓ ELŐSZAVA

E művel folytatjuk Kibédi Varga Sándor, a Kolozsvári Filozófiai Iskola kimagasló egyénisége életművének elektronikus kiadását. A tanulmány eredetileg 1936-ban a szegedi *Acta*-ban jelent meg. E kiadás az eredetit hűen követi, s tartalmazza a német nyelvű összefoglalást is.

A Bibliotheca Mikes International könyvkiadásunk keretében az alábbi kötetek jelentek meg eddig a filozófiai sorozatban:

- **Al-Ghazálj Abú-Hámid Mohammed:** A tévelygésből kivezető út
- **Böhm Károly:** Az Ember és Világa I. ~ Dialektika vagy alaphilosophia ~
- **Böhm Károly:** Az Ember és Világa II. ~ A szellem élete ~
- **Brandenstein Béla Emlékkönyv** (szerk. Veres Ildikó)
- **Kibédi Varga Sándor:** A magyarságismeret alapfogalmai – The Hungarians – Les Hongrois – Das Wesen des Ungartums – La esencia del pueblo húngaro.
- **Kibédi Varga Sándor:** A szellem hatalma
- **Kibédi Varga Sándor:** Rendszeres filozófia
- **Mariska Zoltán:** A filozófia nevében
- **Málnási Bartók György:** A görög filozófia története ~ Az indiai és a kínai filozófia rövid vázlatával ~
- **Málnási Bartók György:** A középkori és újkori filozófia története
- **Málnási Bartók György:** A filozófia lényege ~ Bevezetés a filozófiába ~
- **Málnási Bartók György:** Az erkölcsi értékeszme történeti és kritikai tárgyalása ~ Az erkölcsi értékeszme története ~
- **Málnási Bartók György:** Az erkölcsi érték philosophiája
- **Málnási Bartók György:** Böhm Károly
- **Málnási Bartók György:** Akadémia értekezések: ~ A „Rendszer” filozófiai vizsgálata – Az „Eszme” filozófiai vizsgálata – A „Szellem” filozófiai vizsgálata – A metafizika útja s céljai – A lét bölcséleti problémája – Ösztön, tudat, öntudat ~
- **Málnási Bartók György:** Ember és élet ~ A bölcséleti antropológia alapvonalai ~
- **Málnási Bartók György:** Faj. Nép. Nemzet.
- **Málnási Bartók György:** Die Philosophie Karl Böhms
- **Málnási Bartók György:** Kant
- **Segesváry Viktor:** Existence and Transcendence ~ An Anti-Faustian Essay in Philosophical Anthropology ~
- **Vatai László:** Átszínezett térkép ~ magyar változatok az újkorban ~
- **Veres Ildikó:** A Kolozsvári Iskola I.
- **Tonk Márton:** Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavaszy Sándor gondolkodásában

Hága (Hollandia), 2005. augusztus 8.

MIKES INTERNATIONAL

PUBLISHER'S PREFACE

Today we continue the publishing of the œuvre of Professor Varga von Kibéd with this paper entitled '*Kant's transcendental deduction*'. The paper was originally published in 1936 in the *Acta* of Szeged.

The Hague (Holland), August 8, 2005

MIKES INTERNATIONAL

KIBÉDI VARGA SÁNDOR

(1902-1986)

Kibédi Varga Sándor (teljes nevén: Lóffy Kibédi és Makfalvi Varga Sándor) Szentgericén született, Erdélyben 1902-ben, elhunyt 1986-ban Münchenben. A kolozsvári Református Kollégiumban tanult majd Szegeden Málnási Bartók György tanítványaként 'sub auspiciis gubernatoris' lett a filozófia doktora. A szegedi és a budapesti egyetem magántanára, az utóbbi egyetem rendkívüli tanára majd 1951-től müncheni egyetemi tanár volt. Müncheni előadásait hallgatói rendkívüli nagy száma miatt az egyetem nagy aulájában tartotta. A *Kolozsvári Filozófiai Iskola*, a XIX. század vége és a XX. század első fele önálló magyar bölcséleti mozgalma egyik nagyjelentőségű tagja volt, nemzetközi kisugárzással. Ismert Kant-szakértő. Filozófiai munkássága elsősorban az ismeretelmélet és az értékelmélet területén folyt le. Meggyőződése, hogy a végső igazságok túl vannak a tudományos filozófia határain és csak a hit által megragadható keresztyén igazságokban találhatók meg. *'Einführung in die Erkenntnislehre, Die Grundrichtungen und die Grenzen der Erkenntnis der Wahrheit'* (München-Basel, 1953) című könyvét koreai nyelvre is lefordították. Mint a Johannitarend Magyar Tagozatának a kommandátora e tagozatot a háború után Nyugaton újra felépítette.

Alexander Varga von Kibéd (full name: Primipilus Alexander Varga de Kibéd and Makfalva) was born in Szentgerice, Transylvania (Hungary) in 1902 and died in Munich (Germany) in 1986. He belonged to the '*Kolozsvár School of Philosophy*' (Klausenburg/Cluj) that arose around Károly Böhm (1846-1911), professor of philosophy in Kolozsvár, who created with his six-volume '*Man and His World*' a new, independent way of philosophy of Hungarian origin, of growing in importance today. Professor Varga von Kibéd received the title of doctor of philosophy 'sub auspiciis gubernatoris' at the University of Szeged, then became professor of philosophy at the University of Budapest and from 1951 at the University of Munich, where hundreds of students attended his lectures. He was a well known Kant-specialist and epistemologist. His book '*Einführung in die Erkenntnislehre, Die Grundrichtungen und die Grenzen der Erkenntnis der Wahrheit*' (Munich-Basel 1953) was translated even into Korean. He was commander of the Hungarian Commandery of the Johanniter Order [Order of St. John].

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-IOSEPHINAE
Sectio PHILOSOPHICA Tom. I. Fasc. 4. Redigit: GEORGIUS de BARTÓK

A TRANSCENDENTALIS DEDUCTIO KANTNÁL

BEVEZETÉS KANT PHILOSOPHIÁJÁBA

IRTA:

VARGA SÁNDOR

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TAMOGATÁSÁVAL KIADJA:

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAINAK EGYESÜLETE

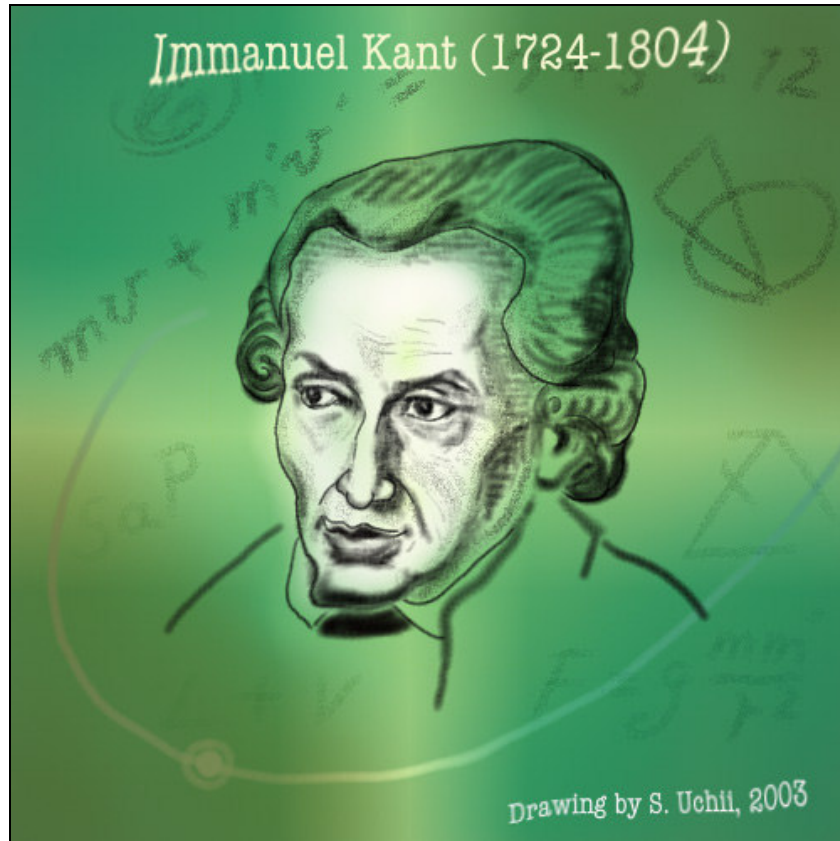
II. KIADÁS

S Z E G E D

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.

1936

P 2.—

IMMANUEL KANT

(1724-1804)

E képet Uchii Soshichi professzor, a Kyotoi Egyetem filozófiaprofesszora készítette. A képet a szerző engedélyével közöljük.

This drawing was created by Prof. Soshichi Uchii, Professor of Philosophy of Science, Kyoto University. We publish this picture by courtesy of him.

TARTALOM

<i>A Kiadó előszava</i>	<i>III</i>
<i>Publisher's preface</i>	<i>IV</i>
<i>A transzcendentális dedukció Kantnál.</i>	<i>1</i>
Die transzendente Deduktion bei Kant.	15

A TRANSCENDENTÁLIS DEDUKCIÓ KANTNÁL.

Bevezetés Kant filozófiájába.

„Was man weiss, als Wissen gelten lassen, was man nicht weiss, als Nicht-wissen gelten lassen: das ist Wissen".

(*Kungfutse*: Lun Yü, németül R. Wilhelm-től *Gespräche*. 2. kiad. Jena, 1921. 13. l.)

A filozófiának, ha számot tart a tudomány névre, első lépése és alapvető problémája az ismeret magyarázata. Az ismeret ismerete nélkül bizonytalanul halad a filozófiai kutatás, minthogy hiányzik az a biztos kritérium, melynek segítségével pontosan megrajzolhatók a tudomány térképének útvonalai és határai. Csak ha ismeretes e kritérium, melynek alapján eldönthető, hogy *mi* ismeret, dönthető el egyszersmind az is, hogy *mi nem* ismeret: vagyis az ismeret mivoltára vonatkozó kutatások minden öntudatos filozófiai munka előfeltételei. A filozófiának ez alapvető feladatát, annak jelentőségét teljes egészében Kant ismeri fel. Főműve, a *Kritik der reinen Vernunft*,¹ a filozófia ismeretelméleti alapvetése.

Kiindulási alapja az, hogy az ismeret ítélet, az ítélet pedig lényegében szintézis, kapcsolat. Szintézis alatt azonban itt nem egy pszichikai szubjektumban végbemenő reális folyamat, nem pszichológiai szintézis értendő, hanem az a logikai kapcsolat, az a szükségképi összefüggés, mely az ítélet tagjai közt fennáll és éppen az ítéletben kifejezésre jut. E szintézishez kettő szükséges: anyag és forma. Az előbbit a szemlélet produkálja, az utóbbit a gondolkodás. Ennek megfelelőleg a *Kr.d.r.V.* problematikája két fő csoportra tagolódik: szemlélettanra, esztétikára és gondolkodástanra, logikára, melyek azonban, mint már a fentiekből is következtethető, legszorosabban összefüggnek.² Mindkét részt egy filozófiai rendszer tagjaivá kapcsolja össze az a Kant által a filozófia módszerévé avatott új módszer is, mely mind az esztétika, mind a logika problémáinak felderítésében a kutatást vezeti: a transzcendentális módszer, melyben a kritikai filozófia lényege nyilvánul meg. Módszeréről maga a filozófia is transzcendentálisnak nevezetetik s egész helyesen, mert nyilvánvaló, hogy a filozófia lényege nem tárgyában, hanem módszerében rejlik.³ A filozófia tárgya minden, filozófiaivá azonban bármi csak akkor válik, ha a filozófia sajátos módszerével feldolgozva a filozófia rendszerében határozott jelentést nyer. A módszer problémája az az Ariadne-fonal, mely a kutatót a problémákban kimeríthetetlenül gazdag Kant filozófiájának labirintusában biztosan elkalauzolja. Ez vezeti a

¹ „— das Grundbuch der deutschen Philosophie". (W. *Windelband*: *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*. 10. kiad. Tübingen, 1921. 451. l.)

² Ez összefüggést részletekbe menő pontossággal, egyfelől Kant idevágó tanításai, másfelől a tárgy logikai vonatkozásainak konzekvens végiggondolása alapján kitűnően taglalja Bruno *Bauch*: *Immanuel Kant* (2. kiad. Berlin; Leipzig, 1921.) c. mélyenjáró tanulmányában.

³ „Es ist das Wesentliche und Neue bei Kant, dass er die sachlichen Fragen von der Erledigung der methodologischen Probleme abhängig macht... dass K. so auch seine eigene Richtung vor Allem als die Einführung eines neuen Philosophirmodus betrachtet wissen wollte." (H. *Vaihinger*: *Kommentar zu Kants Kritik der reinen Vernunft*. 2. kiad. I. kötet. Stuttgart; Berlin; Leipzig, 1922. 26. s. köv. l.)

következő fejtegetéseket is, melyek feladatául Kant filozófiája centrális problémájának megvilágítása tűzött ki s általa annak az elvnek kimutatása, mely a különböző problémákat egységes rendszerbe tagolja be. Ezek alapján a tárgyalás menete a következőképp rendezhető:

1. Alapfogalmak.
2. A probléma megvilágítása a transzcendentális esztétikában.
3. A probléma megvilágítása a transzcendentális logikában.
4. Összefoglalás.

Tér hiányában hosszabb levezetések helyett, hogy a következő fejtegetések megértése megkönnyíthessék, szükséges a használandó terminológia fontosabb fogalmainak előzetes, bár vázlatos megvilágítása, szem előtt tartva azonban, hogy jelentésük teljessége csak a tárgyalás folyamán, alkalmazásuk közben tárulhat fel, ami e fogalmakra különösen jellemző.⁴ — Ehhez kiindulási pontként legalkalmasabb az ítélet fogalma, melyet Kant két csoportra oszt: az analitikus és szintetikus ítéletek csoportjaira. Lényegében minden ítélet szintetikus funkció, minden ítélet szintézis kapcsolat. Míg azonban az analitikus ítéletnél a kapcsolódó tagok az egész és rész viszonyában állanak egymással, a szintetikus ítéletnél az egyik fogalomban levő ismerettartalomhoz a másik fogalom új jegyeket kapcsol. Nem egy pszichológiai különbségtételről van itt szó; az a feltevés tehát, hogy ami egyik szubjektumra nézve szintetikus ítéletet jelent, egy másikra nézve esetleg analitikus, csak a dolog teljes félreértésével merülhet fel — hanem egy logikai megkülönböztetésről, amint azt B. Bauch idézett műve 127-ik oldalán élesen megvilágítja. Minden fogalom lényegében törvény, mely a fogalmat alkotó jelentéskomplexum összefüggését szabályozza. Az analitikus ítéletnél az ítéletet alkotó két faktor közül az egyik, a *P*(raedictum) fogalom a másik, a *S*(ubiectum) fogalom jelentéskomplexumának csak egy részét tartalmazza. Ennélfogva a két ítéleti faktor az analitikus ítéletben szükségképi összefüggésbe jut ama törvény által, mely az egész összefüggését szabályozza. Az analitikus ítélet tehát általános érvényű és szükségképi ítélet. Általános érvényűségének és szükségképiségének alapja az *S*-fogalom törvénye, mely az ítéletben létesülő szintézist az identitás elve alapján, a tapasztalattól függetlenül, a tapasztalatot megelőzően, vagyis *a priori* szabályozza. Az analitikus ítéletek *a priori* ítéletek. Formai értéküket azonban ellensúlyozza az a tartalmi negatívum, hogy ismereteink bővítése szempontjából semmit sem jelentenek. Szerepük csupán a meglevő ismeretek magyarázata, megvilágítása. Kant magyarázó ítéleteknek (Erläuterungsurteile)⁵ nevezi őket, szemben az ismeret gyarapítását szolgáló szintetikus ítéletekkel, melyek (ismeret-)bővítő ítéleteknek (Erweiterungsurteile)⁶ nevezetnek. A szintetikus ítéleteknek két faja van. Az egyik, melynél a létesített szintézis alapja az empiria, a *posteriori* szintetikus ítéleteknek nevezetnek. Ezek magyarázata nehézséget nem okoz. Az *S*-hez a *P* a tapasztalat alapján kapcsolódik, a szintézis igazolási alapja a tapasztalat. Természetesen ez ítéletek eredetüknél fogva sem általános érvényűséggel, sem szükségképiséggel nem rendelkezhetnek. Az általános érvényű és szükségképi, egy szóval *a priori* szintetikus ítéletek, mint a tudomány logikai fundamentumai, más magyarázatot követelnek. „Hogyan lehetségesek a priori szintetikus ítéletek?”⁷ Ebben a kérdésben foglalja össze Kant az ismeretelmélet alapproblémáját. Kérdése nem érinti a kért tárgy létét, hanem éppen feltételezi, igenli azt, és csupán az adott tárgy megértésére és magyarázatára irányul.⁸ A transzcendentális filozófia célja mindenütt az *a priori* vonatkozások feltárása és igazolása. Ezért szükséges, hogy az *a priori* fogalma közelebbről is vizsgálat alá vésessék.

Minden ismeret nélkülözhetetlen feltétele az Ismerő és az Ismerendő, az Én és a Nem-én. Az ismeretben a kettő együtt jelenik meg elválaszthatatlan egységet alkotva s csak a filozófiai reflexió mikroszkópja előtt tűnnek fel a maguk különbözőségében az egybefonódó szálaik. Az Én az ismerés alanya, a Nem-én az ismerés tárgya, az Én a megismerő szellem, a Nem-én a megismerendő tárgy.⁹ Az előbbi Kant Ész-nek, az

⁴ V.ö. Bartók György: Kant. Kolozsvár, 1925. c. mű 24. s. köv. lapjain foglaltakkal! [Az idézett kötetet megjelentettük a Bibliotheca Mikes International keretében 2005-ben (http://www.federatio.org/mikes_bibl.html), ahol a 12. s. következő lapokon található a transzcendentális módszer taglalása. – Mikes International Szerk.]

⁵ Immanuel Kant: Kritik der reinen Vernunft, Theodor Valentiner kiadása. 12. kiad. Leipzig, 1922. I. kötet. 55. l.

⁶ Immanuel Kant: Kritik der reinen Vernunft, Theodor Valentiner kiadása. 12. kiad. Leipzig, 1922. I. kötet. 55. l.

⁷ Kant: A tiszta ész kritikája. Alexander B. és Bánóczy J. fordítása. 2. kiad. Budapest, 1913. 38. l. (Magyar idézetek némi változtatással innen valók.)

⁸ V.ö. Bartók i.m. 23. l-n foglaltakkal! [Az elektronikus kiadásban a 12. lap. – Mikes International Szerk.]

⁹ Az ismeret e két őstényezőjének fogalmára és viszonyára vonatkozólag alaposabb tájékozódásra lásd: Bartók György: A philosophia lényege. (Szeged, 1924) c. tanulmány megfelelő részét, e problémának ritka világossággal megírt, alapos

utóbbit általában Tapasztalat-nak nevezi s az ismeretnek azokat az elemeit, melyek az Ész-ben gyökereznek, *a priori*, azokat ellenben, melyek a Tapasztalat-ban gyökereznek, *a posteriori* elnevezéssel jelöli. Az *a priori* nem lélektani értelemben vett prioritást jelent, hiszen „minden megismerésünk a tapasztalattal kezdődik”,¹⁰ hanem logikai elsőbbséget, amilyenben a feltétel áll a feltételezethez, a szabály a szabályozotthoz, a forma a materiához. Velünk született képzet gyanánt sem fogható fel. Ez ellen Kant a leghatározottabban tiltakozik. Transzcendentális módszere nem az ismeret pszichológiai, ill. fiziológiai eredetének felkutatására, hanem az ismeret érvényességének logikai magyarázatára irányul¹¹ s az *a priori* fogalma is csak ebből a szempontból tekintve érthető helyesen. *A priori* = a tapasztalatot logikailag megelőző, annak logikai feltételét alkotó. Kant híres „kopernikusi tette”,¹² mely szerint nem a fogalmak alkalmazkodnak a tapasztalathoz, hanem a tapasztalat a fogalmakhoz, csak az *a priori* fent vázolt fogalma mellett érthető.

Nem tévesztendő össze az *a priori* fogalma a transzcendentális fogalmával sem. A kettő nem azonos jelentésű. A transzcendentális ismeret ugyan mindig *a priori* ismeret, de nem minden *a priori* ismeret egyúttal transzcendentális ismeret is, hanem csak az, amelynek tárgya szintén egy *a priori* ismeret. „Transzcendental ist also nur die Erkenntnis über Erkenntnisse a priori” (Bruno Bauch: Immanuel Kant. 130. l.). A transzcendentális jelző ezek szerint nem alkalmazható tárgyakra, hanem csak a tárgyról való ismeretekre, amennyiben azok *a priori* lehetségesek. „Ich nenne alle Erkenntnis *transzendental*, die sich nicht sowohl mit Gegenständen, sondern mit unserer Erkenntnisart von Gegenständen, sofern diese a priori möglich sein soll, überhaupt beschäftigt.”¹³ Az *a priori* a tapasztalat dolgaira, a transzcendentális magukra az *a priori* ismeretekre és pedig kizárólag ezekre vonatkozik. Az *a priori* ismeretek a tapasztalat logikai feltételeit tartalmazzák, a transzcendentális ismeretek az *a priori* ismeretek lehetőségének feltételeit foglalják magukban. Kant fent adott meghatározásából mindez biztosan következik s így alig érthető az a sok félremagyarázás és visszaélés, mellyel e fogalom használatában találkozunk. *Transzcendentális* = az ismeret *a priori* elemeire vonatkozó, az *a priori* ismeretek lehetőségének elveit tartalmazó. A transzcendentális jelző az ismereteknek az eredetükre (t.i. az észre), nem pedig a dolgokra való vonatkozását jelöli.¹⁴ Transzcendentális tehát egyfelől az az ismeret, mely *a priori* ismeretek lehetőségének feltételét tartalmazza, másfelől az az eljárási mód, mely mindenütt az ismeret *a priori* faktorainak kimutatására irányul: a transzcendentális módszer.

Az előbbiek eredményét összefoglalva a transzcendentális módszernek két jellemző sajátosságát emelhetjük ki. Az egyik, hogy nem tárgyakra, hanem ismeretekre irányul. A másik, hogy az ismeretek közül csak az *a priori*ak képezik célját, míg az *a posteriori*aktól eltekint. A transzcendentális módszer első lépése ezek alapján egy analízis. Ennek az analitikus eljárásnak feladata az *apriori* és *a posteriori* faktorok szétválasztása. A szétválasztás elveket tételez fel, melyek alapján a kétféle mozzanat egymástól biztosan megkülönböztethető. Ezek az elvek az általános érvényűség és szükségképiség, mint az *a priori*itás lényeges kellékei. Általános érvényű és szükségképi vonatkozások a tapasztalaton nem alapulhatnak, tehát forrásuk csak az ész lehet, minthogy kívülük más ismereti forrás nincs. Sőt az ész nem is egyéb, mint az *a priori* törvényszerűségek egysége¹⁵ s következőleg a transzcendentális filozófia a tiszta ész vizsgálata.

A transzcendentális módszer második lépése egy szintézis. Ennek a szintetikus eljárásnak feladata az egységet alkotó, de az analitikus eljárással szétválasztott faktorok egységének helyreállítása, az *a priori* és *a posteriori* elemek közti mesterségesen megszakított összefüggés visszaállítása. Nem két, egymással eredetileg semmi vonatkozásban nem álló tényező mesterséges összeillesztéséről van tehát itt szó, hanem az eredetileg egységet alkotó, de az analitikus eljárással különböző minőségűeknek kimutatott elemek összefüggése lehetőségének logikai magyarázatáról. Az egység megvan, a kapcsolat fennáll. A kérdés az: hogyan lehetséges ez egység, mi e kapcsolat lehetőségének logikai alapja? Ez a transzcendentális dedukció problémája, Kant egész ismeretelméletének alapkérdése és fordulópontja. Fordulópont azért, mert

foglalatát! [Bartók György e művét megjelentettük 2002-ben a Bibliotheca Mikes International keretében: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.]

¹⁰ Kant: A tiszta ész kritikája. 28. l.

¹¹ „Denn das „A priori” betrifft nie die *Entstehung*, sondern immer die *Bedeutung*”. (Bruno Bauch: Geschichte der Philosophie. V. Immanuel Kant. (Sammlung Göschen). 3. kiad. Berlin; Leipzig, 1920. 69. l.)

¹² Immanuel Kant: Kritik der reinen Vernunft I. kötet. 28. s. köv. I.

¹³ Immanuel Kant: Kritik der reinen Vernunft, I. kötet. 68. l.

¹⁴ Das Wort *transzendental*... welches bei mir niemals eine Beziehung unserer Erkenntnis auf Dinge, sondern nur aufs *Erkenntnisvermögen* bedeutet...” (Immanuel Kant: Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft auftreten können. (Reclam Univ. Bibl.) Karl Schulz kiadása. Leipzig, 1888. 72. l.)

¹⁵ V.ö.: Bartók i.m. 87. és 88. II.-n foglaltakkal! [Az elektronikus kiadásban 41. s. köv. lapon. — Mikes International Szerk.]

csak e dedukció által igazolhatók a transzcendentális módszerrel végrehajtott vizsgálatok, azaz az egész transzcendentális filozófia. E problémával áll vagy dől meg a transzcendentális módszer értéke, használhatósága s vele együtt a rajta alapuló transzcendentális filozófia lehetősége. Döntő jelentőségét a kriticismus ismerői mind hangsúlyozzák. *Windelband* „alapkérdés”-nek nevezi s az egész Kr. d. r. V.-t úgy tekinti, mint feleletet erre az alapkérdésre.¹⁶ Benno *Erdmann* a „kanti ismeretkritika lelkének”¹⁷ mondja s hasonló módon jellemzi e probléma döntő fontosságát a többi kutatók is. (A. Menzel,¹⁸ E. Cassirer,¹⁹ H. Vaihinger,²⁰ B. Bauch²¹ stb., nálunk Bartók Gy.²²) A transzcendentális módszer két mozzanata: az analitikus eljárás és *szintetikus eljárás* vagy *transzcendentális dedukció* egy teljes egészet alkotnak, melynek logikai alapját a második rész képezi. Szintézis nélkül u.i. nincs analízis, kapcsolat nélkül nincs bontás s így a transzcendentális dedukció problémájának megoldása nélkül az összes előző fejtegetések holtpontra jutottak és az összes következők alap-nélküliek. A transzcendentális dedukció veti meg az előző fejtegetések logikai alapját és a transzcendentális dedukció problémája az a centrum, amely köré a következő kutatások csoportosulnak. Ebből a szempontból tekintve a Kr. d. r. V. problematikájának két részre: esztétikára és logikára való tagolódásának helyessége újra beigazolódt. Úgy a transzcendentális esztétika, mint a transzcendentális logika első alapvető része: a transzcendentális analitika, az ismeret materiális és formális feltételeit tárgyaló elméletek a transzcendentális dedukció gerincproblémája körül csoportosulnak, míg az alapprobléma szempontjából csak függeléknek minősíthető transzcendentális dialektika a transzcendentális dedukció meghíúsulásáról számol be azon a területen, mely az ismeret számára hozzáférhetetlen. — Benno Erdmann²³ említett dolgozatában az előbb vázolt felfogással szemben kimutatni igyekszik, hogy csak a kategóriák transzcendentális dedukciójáról beszélhetünk. Hivatkozik arra, hogy a dedukció problémája Kantnál a tiszta értelmi fogalmaknak a szemléleti adottságra való alkalmazása magyarázatánál állott elő. Valóban, a transzcendentális dedukció problémája itt öntudatosult először s itt okozott legtöbb nehézséget,²⁴ de lényegében a transzcendentális esztétika alapproblémája is a szemlélet *a priori* formáinak transzcendentális dedukciója. A Kr. d. r. V. gazdag problematikája a mű minden részében e probléma körül forog, ill. ennek eredményétől függ. A transzcendentális dedukciónak az analitikára, ill. logikára való korlátozása annál kevésbé jogosult, miután maga Kant beszél az érzékiség transzcendentális dedukciójáról, amiről Erdmann is tud. A transzcendentális dedukció tehát az egész Kr. d. r. V. főproblémája, melyben a „kriticismus lelke” nyilvánul meg.

A probléma fontosságára való tekintettel nem látszik feleslegesnek azt más oldalról is megvilágítva megközelíteni. Minden ismeret az „Ész” és a „Tapasztalat”, az Én és a Nem-én függvénye. Az ismeretelmélet tehát az elméleti filozófia főkérdése és legnehezebb problémája e két nélkülözhetetlen feltétel összeszőződésének, összetartozásának magyarázata. E két feltétel közül az Én jelenti a megismerés formális elveinek summáját, a Nem-én a megismerés materiális elvét. Az ismeret magyarázatát feladatául kitűző elméletnek meg kell fejtenie azt a nehézséget, mellyel e két, egymástól különböző tényező az ismeretben megnyilatkozó egységének magyarázata jár. Ismeret van. Hogyan lehetséges ismeret? Az ismeret alanyi és tárgyi, formális és materiális szálak szövedéke. Hogyan lehet e szálak egybeszőződését, egyesülését megmagyarázni? Az Én lemásolja, „leképezi” a Nem-ént s a képnek a tárggyal való megegyezése az ismeret igazságának kritériuma, mondja a realizmus. De mi biztosít arról, hogy a kép megegyezik a tárggyal, mikor az ismerő számára a „tárgy” is kép, tehát nem realitás, hanem idealitás. A realizmus ennél fogva az ismeret alapproblémájának megoldására képtelen.²⁵ Az Én hogyan jut kapcsolatba a Nem-énnel, ha azt magába fel nem veheti? Hogyan lehetséges az ismerés érvénytadó formáinak az azoktól teljesen különböző tartalomra való objektív érvényességét igazolni? Ez a transzcendentális dedukció problémája.

¹⁶ Lásd: *Windelband* i.m. 453. l-t!

¹⁷ Lásd: Benno *Erdmann*: Kritik der Problemlage in Kants transzendentaler Deduktion der Kategorien. (Sitzungsberichte der kön. preussischen Akademie der Wissenschaften. 1915. XI.) c. mű 199. l.-t.!

¹⁸ Lásd: Alfred *Menzel*: Kants Kr. d. r. V. Ein Leitfadens zum Studium. Berlin, 1922. c. mű 65. és 66. II.-t.!

¹⁹ Lásd: Ernst *Cassirer*: Das Erkenntnisproblem... 2. kötet. Berlin, 1922. c. mű 713. s köv. II.-t.!

²⁰ Lásd: *Vaihinger* Kommentár-ja idevonatkozó részeit!

²¹ Lásd: *Bauch* i.m. 232. l.-t.!

²² Lásd: *Bartók* György: Kant c. mű 40. l.-t.! [Az elektronikus kiadásban a 20. lap. — Mikes International Szerk.]

²³ *Erdmann* telfogására vonatkozólag lásd idézett műve 194. és 195. II.-t.!

²⁴ V.ö.: „...von hundert angehenden Lesern der 'Kritik' scheitern neunzig bereits an den ersten Seiten derselben und von den verbleibenden zehn vielleicht neun an der berühmten Kategorienduktion.” (Menzel i.m. előszavában. V. I.)

²⁵ V.ö. *Böhm* Károly: A realizmus alapellentmondása c. értekezésben foglaltakkal! (Megjelent Böhm Károly összegyűjtött művei I. kötetében. Budapest, 1913.)

A probléma fontossága és nehézségei Kant előtt teljes mértékben ismeretesek, amint azt műveiben maga is gyakran hangsúlyozza. A Kr. d. r. V. első kiadásának előszavában így nyilatkozik: „Nem ismerek vizsgálatokat, melyek annak a képességnek, melyet értelemnek nevezünk, felkutatására és egyúttal használata szabályainak és határainak meghatározására fontosabbak volnának, mint azok, melyeket a transzcendentális analitika második főrészeiben, a *Tiszta értelem fogalmainak dedukciója* címen végeztem; aminthogy ők okozták nekem a legtöbb, de mint remélem, nem eredménytelen fáradságot.”²⁶ A Prolegomena... bevezetésében pedig ez olvasható: „Ez a dedukció, mely éleseszű elődömnök²⁷ lehetetlennek látszott, melyre rajta kívül soha senki még csak nem is gondolt, habár mindenki, anélkül, hogy objektív érvényességük jogosultságát kutatta volna, élt e fogalmakkal, mondom — e dedukció volt a legnehezebb feladat, melyre valaki a metaphysika²⁸ érdekében vállalkozhatott...”²⁹

A kritizmusnak ez alapproblémája — meglepő világossággal — már korán, Kant fejlődésének első korszakában, a „dogmatikus-racionalista korszakban” (1740—1760)³⁰ felmerül, Kant ez időben a Leibniz—Wolf-féle iskola alapgondolatait követi, ha részletekben a newtoni természetfilozófia s a matematikai tudományok tanulmányozása hatása alatt el is tér mestereitől. A matematikai mechanika eredményei felvetik Kantban a későbbi kritizmus kardinális kérdését: „Wie ist es möglich, dass unsere im subjektiven Gedankenverlauf sich vollziehenden mathematischen Prozesse strenge und allgemeine Gültigkeit haben für die davon ganz unabhängige Welt der Dinge und ihrer Bewegungen? *Wie können überhaupt subjektive Begriffe a priori objective Gültigkeit haben?*”³¹ Két évtizednek kellett eltelti, míg e kérdésre kialakult Kantnál a felelet a transzcendentális dedukció megoldásában.

Menzel a transzcendentális dedukció három, Erdmann pedig négy feldolgozására hívja fel a figyelmet.³² Az első kidolgozás megjelent a Kr. d. r. V. első kiadásában (1781), a második a „Prolegomena”-ban (1783), a harmadik (rövid) feldolgozás a „Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft” bevezetésében (1786), a negyedik, „végérvényes” formulázás pedig a Kr. d. r. V. második kiadásában (1787). E kiadások, ill. feldolgozások különbségeit kimutatni nem e dolgozat feladata. Annál kivésbé, mivel lényeges eltérés nincs közöttük, a rendelkezésre álló tér pedig apróbb részletekre való kitérést nem enged meg. Egyre azonban tekintettel kell lennünk: a tulajdonképpeni transzcendentális dedukció mellett Kant a kategóriáknak egy *a priori* pszichológiai dedukcióját is adja s ez különösen az első kiadásbeli feldolgozásban összekeveredik a „transzcendentális” dedukció szálaival.³³ Sok félreértésnek forrása ez azoknál, kik a kétféle szálat izolálni, megkülönböztetni nem tudják. A következő tárgyalások ezért a kétféle kidolgozást igyekeznek elhatárolni, hogy a transzcendentális dedukció logikai természete teljes világossággal tűnjék elő.

A transzcendentális dedukció problémáját, valamint megoldásának princípiumát Kant a következőképpen foglalja össze: „Ich nenne daher die Erklärung der Art, wie sich Begriffe a priori auf Gegenstände beziehen können, die *transzendente Deduction* derselben...”³⁴ s az *a priori* fogalmak e transzcendentális dedukcióját élesen megkülönbözteti azok empirikus dedukciójától. Az empirikus dedukció Locke érdeme: lényege ama eljárás kifejtése, melynek folyamán az ész a tapasztalat hatására e fogalmakat létrehozza. „... die Art, wie ein Begriff durch Erfahrung und Reflexion über dieselbe erworben worden ...”³⁵ Az előbbi dedukció kérdése *quid iuris*, az utóbbi *quid facti*, az előbbi eljárás tisztán logikai természetű, az érvényességet megmagyarázza, az utóbbi pszichológiai s a tényleges folyamatot vizsgálja.³⁶ — A megoldás kulcsa, vagyis a transzcendentális dedukció princípiuma a Kr. d. r. V. következő szavaiban adatik: „Die transzendente

²⁶ Kant: A tiszta ész kritikája, 544. l.

²⁷ T.i. Hume-nak.

²⁸ Metaphysika itt = ismeretelmélet. V.ö. Bartók György: Kant emlékezete. (Megjelent az „Athenaeum” 1924. évf. 4—6. számában) c. tanulmány 5. l.-n. foglaltakkal!

²⁹ Kant „Prolegomenái minden leendő metafizikához, mely tudományként fog szerepelhetni.” Alexander Bernát fordítása. 2. kiad. Budapest, 1909. 8. l.

³⁰ Menzel felosztása szerint. Lásd i.m. 2. l.-t.!

³¹ Menzel i.m. 5. l.

³² Lásd: Menzel i.m. 70. s köv. II.-t. és Erdmann i.m. 191. s köv. II.-t.!

³³ Erre nézve lásd Menzel fent idézett helyeit!

³⁴ Immanuel Kant: Kr. d. r. V. I. kötet. 139. l.

³⁵ Immanuel Kant: Kr. d. r. V. I. kötet. 139. l.

³⁶ Mindezekre nézve lásd Immanuel Kant: Kr. d. r. V. I. kötet. 138. s köv. II.-t., hol a deductio elnevezés alkalmazásának magyarázata is megtalálható. Kant a jogászok szótárából veszi át, kik valamely követelés, jogosultság bizonyítását nevezik deductionnak. Ennek nyomán a deductio Kantnál az az eljárási mód, melynek feladata az ismerés a priori tényezői használatának alapját, tehát jogosultságát kimutatni.

Deduction aller Begriffe a priori hat also ein Principium, worauf die ganze Nachforschung gerichtet werden muss, nämlich dieses: dass sie als Bedingungen a priori der Möglichkeit der Erfahrungen erkannt werden müssen (es sei der Anschauung, die in ihr angetroffen wird, oder des Denkens).³⁷ A megoldás kulcsa tehát az *a priori* tényezőknek az ismeret nélkülözhetetlen feltételei gyanánt való kimutatása s ez által objektív érvényességük dedukálása.

*

A tárgyalás következő fejezete a probléma kifejtése az esztétika területén. Az emberi megismerésnek u.i. Kant szerint két forrása, két feltétele van: érzékiség (Sinnlichkeit) és értelem (Verstand). Az előbbi az ismeret anyagát *adja*, az utóbbi ugyanezt *gondolja*. Ezért az érzékiséget vizsgáló transzcendentális esztétikának meg kell előznie a transzcendentális logikát, az értelem transzcendentális vizsgálatát, annak fejtegetéseire minthogy alapot szolgáltatva.

A transzcendentális dedukció eljárásának két oldala van: egy negatív és egy pozitív oldal. Az előbbi az ellenkező felfogások ellentmondásainak feltárásával azok lehetetlenségét bizonyítja, az utóbbi az *a priori* tényezők nélkülözhetetlen s ezért objektíve érvényes feltételek gyanánt való kimutatásával ezeket pozitíve igazolja.

Az a harminc oldalra terjedő klasszikus fejtegetés, mely a Kr. d. r. V.-ban transzcendentális esztétika névvel jelöltetik, tulajdonképpen nem egyéb, mint az érzékiség transzcendentális vizsgálata s következőleg a tér és idő, mint az érzékiség *a priori* szemléleti formái transzcendentális dedukciója. E dedukció feltárása előtt szükségesnek látszik az érzékiség jelentését és az értelemhez való viszonyát Kant terminológiájában közelebbről meghatározni. Kant az érzékiséget élesen és határozottan elválasztja az értelemtől (ezzel szemben a marburgiak [Cohen] a tért és időt is értelmi kategóriákként fogják fel). Az érzékiség funkciója a szemlélet, mely az ismerethez anyagot szolgáltat, de önmagában ismeretet nem adhat. Az értelem funkciója pedig kizárólag a gondolkodás, e rendező, formáló tevékenység, mely az érzékiség szolgáltatta anyag nélkül csak üres gondolati formákat létesít, nem pedig ismeretet. A transzcendentális esztétika az érzékiséget veszi vizsgálat alá s keresi azokat az *a priori* faktorokat, melyek az érzékiség területén találhatók. Az esztétika elnevezés itt a szó eredeti jelentésében használatik s így a transzcendentális esztétika megjelölés pontosan fedi tárgyát: az érzékiség *a priori* tényezőire vonatkozó vizsgálat. Két ilyen *a priori* tényezőt mutat ki Kant: a tért és az időt. Ha a szemlélő Éntől független szubsztanciális valóságoknak, vagy a tárgyak viszonyából absztrahált empirikus fogalmaknak vétetnek, fogalmuk szükségképp ellentmondásokra vezet,³⁸ tehát elvetendő. A tiszta geometria, ill. aritmetika vizsgálatából kiindulva, a tért és az időt *a priori* szemléleti formáknak kell felfogni, hogy ama tudományok egyedül lehetséges, ellentmondás nélküli magyarázata keletkezzék, ami az ismeretek igazságának egyetlen kritériuma.

A tér és idő transzcendentális vizsgálatánál ezek szerint Kant kettős harcot vív: az empirizmussal szemben kimutatja a tér aprioritását, a racionalizmussal szemben pedig szemléletességét.³⁹ A tér tehát nem empirikus fogalom, hanem *a priori* szemlélet, mert

1. a tapasztalat anyagát alkotó érzetek egymáson kívül, ill. egymás mellett való felfogásának a tér képzetének kell már alapul szolgálnia. Nem a tapasztalat adja e szerint a tért, hanem a tér teszi lehetővé a tapasztalatot. A tér tehát *a priori* képzet. („*Prioritasargumentum*”)

2. Elképzelhető a tér tárgyak nélkül, de a tárgyak nem tér nélkül. A tér tehát az összes külső szemlélet lehetőségének *a priori* feltétele. Kantnak e bizonyítékát, mely a tért, mint szükségszerű képzetet mutatja ki, Menzel *a prioritas-argumentum*-nak hívja s helyesen mutat rá, hogy e bizonyíték a térnek szemléleti szükségképességére (Anschauungsnotwendigkeit), nem gondolati szükségképességére (Denknotwendigkeit) támaszkodik.

3. A tér tiszta *szemlélet* és nem diszkurzív fogalom. Mert csak egyetlen teret képzelhetünk, a többi „terek” ennek elhatárolásán alapulnak. „Egy képzet azonban, mely csak egyetlen tárgy által reprezentáltatik, szemlélet, mert a fogalom mindig több dolgot tételez fel, melyekből absztraháltatik.”⁴⁰ Az egyes terek nem

³⁷ Immanuel Kant: Kr. d. r. V. I. kötet, 146. l.

³⁸ Az első esetben két képtelenség (Undinge) áll előttünk, melyek anélkül, hogy valóságok volnának, minden valóságot magukba kellene, hogy fogadjanak, a második esetben az empiria alapján érthetetlen a matematika tételeinek apodiktikus bizonyossága.

³⁹ Lásd: A. Menzel i.m. 37. s köv. l.-t.!

⁴⁰ Menzel i.m. 39. l.

előzik meg komponensek gyanánt „a” tért, hanem feltételezik azt, mert „csak mint benne levők gondolhatók”.⁴¹ Kantnak e bizonyítékát Menzel után *a tér singularitásából nyert szemléletesség argumentum* (Anschaulichkeitsargument aus der Singularität des Raumes) kifejezéssel jelölhetjük.

4. A térnek végtelen nagyságként való felfogása is azt bizonyítja, hogy a tér *szemlélet* és nem fogalom. Mert a fogalom nem képes képzetek végtelen tömegét magában foglalni, míg a szemlélet igen. E bizonyítéknak Menzel *a tér végtelenségéből nyert szemléletességi argumentum* (Anschaulichkeitsargument aus der Unendlichkeit des Raumes) nevet adja.

E négy bizonyítékkal, melyeket Kant a tér fogalmának „metafizikai fejtegetése” cím alatt sorol fel, magának a térnek közvetlen vizsgálatából kiindulva kimutatja, hogy a tér *a priori* szemlélet, a külső szemlélet *a priori* formája. A tér fogalmának „transzcendentális fejtegetése” cím alatt pedig az előbbieket illusztráló bizonyítására a geometria tételeit veszi vizsgálat alá. E vizsgálat eredménye az, hogy a geometria tételeinek magyarázata csak a térnek *a priori* szemléletként való értelmezésével lehetséges. Geometria van. A kérdés az: hogyan lehetséges? A geometria tételei általános érvényű és szükségképi ismeretek, tehát nem alapulhatnak az empirián, hanem csak *a priori*ak lehetnek. A geometria tételei emellett szintetikus jellegűek. Ez a szintetikus jelleg pedig nem magyarázható pusztán fogalmakból, melyekből csak analitikus ítéleteket lehet kifejteni, hanem csak a szemlélet alapján érthető. „*Alle analytischen Urteile sind Begriffsurteile... Das Hinausgehen über den blossen Subiectsbegriff findet also allemal in der Anschauung statt: alle synthetischen Urteile sind Anschauungsurteile.*”⁴² A szintetikus ítéletnél az állítmány túlmegy az alanyfogalmon és e túl-menés, e többlet csak a szemlélet alapján, itt: a térnek szemléletként való felfogásával érthető.

A tér a külső szemlélet *a priori* formája, az idő a belső szemléleté. Ennek bizonyítása az előbbinek megfelelően a következő:

1. Az észrevések egyszerre-, ill. egymásutánlétele csak az idő *a priori* alapulvétele mellett érthető. Tehát nem az időt kapjuk a tapasztalatból, hanem a tapasztalat folyik le az időben. Az idő e szerint *a priori* forma (*prioritas-argumentum*).

2. Az időben megjelenő tárgyaktól absztrahálhatunk, de az időtől magától nem: az idő a tárgyak valóságának *a priori* feltétele (*a prioritas-argumentum*).

3. Az idő tiszta *szemlélet*, nem diszkurzív fogalom. Mert csak egyetlen időt képzelhetünk, a többi „idők” ennek elhatárolásán alapulnak. „Oly képzet pedig, melyet csak egyetlen tárgy adhat, szemlélet.”⁴³ (Az idő *singularitásából nyert szemléletességi argumentum*).⁴⁴

4. Az idő *szemléletességét* (Anschaulichkeit) bizonyítja végtelen nagyságként való felfogása is, melyet fogalmakból nem lehet megmagyarázni, miután ezek Kant szerint mindig csak részképzeteket tartalmaznak. (Az idő *végtelenségéből nyert szemléletességi argumentum*.)

Az idő tehát *a priori* szemlélet, az összes jelenségek *a priori* formája (a külső szemlélet tárgyainak közvetve, a belsőnek közvetlenül). Az általános (tiszta) mechanika⁴⁵ *a priori* szintetikus tételei csak az időnek *a priori* szemléletként való felfogásával érthetők (transzcendentális fejtegetés).

Az érzékiség transzcendentális vizsgálata felbontotta az adott tárgyat azokra a szálakra, melyekből összeszővődik. Különválasztotta az érzékiség *a priori* elemeit az *a posteriori* elemektől, a tért és időt az érzettartalmak minőségileg végtelen változatosságú tömegétől. Kiderült, hogy a valóság dolgai nem kész tárgyak, melyek függetlenül a szellemtől kikényszerítik létezésük elismerését, hanem a szellem formáiban megjelenő tartalmak, adottságok, melyek létrehozásában a szellemnek aktív szerepe van. Az *a priori* és *a posteriori* faktorok tehát egyaránt hozzátartoznak objektív alkatához. Az *a priori* és *a posteriori* elemek összetartozása tény s csak ez összetartozás, összefüggés logikai magyarázata probléma, melynek megoldása a transzcendentális dedukció feladata. A kérdés az: hogyan lehetséges, hogy a szemlélet *a priori* funkciói, melyek nem a tapasztalatból származnak, szükségképi egységben jelentkeznek a tapasztalat tárgyaival, mint azok objektív formái? Hogyan magyarázható és igazolható létező adottságok *a priori* és

⁴¹ Kant: A tiszta ész kritikája, 50. l.

⁴² Menzel i.m. 26. s köv. l.

⁴³ Kant: A tiszta ész kritikája, 55. l.

⁴⁴ E 3. argumentum előtt Kant az időviszonyokra vonatkozó alaptételekre való hivatkozással is bizonyítja az idő a prioritását, minthogy ez alaptételek apodiktikus bizonyossága csak az idő a priori alapulvétele mellett érthető. Ez argumentum azonban nem ide, az idő fogalmát analizáló „metafizikai”, hanem az ú.n. „transzcendentális” fejtegetésbe tartozik.

⁴⁵ Kant a *mathematika* elnevezést nemcsak az aritmetikára és a geometriára, hanem a tiszta mechanikára is alkalmazza.

a *posteriori* faktorainak szükségképi összetartozása, vagyis az a *priori* formák objektív érvényessége az a *posteriori* anyagra?

Kant a tér és idő e dedukciójának transzcendentális esztétikájában nem szentel külön fejezetet. Lényegében azonban a transzcendentális esztétika alapproblémája is, mint arra az előbbi fejtegetések többször rámutattak, e dedukció véghezvitele. Nélküle a transzcendentális esztétika előző kutatásai, melyek a létező dolgokat a *priori* formákra és a *posteriori* materiára bontják, zsákutcába jutottak, honnan nem vezet tovább az út. Csak a transzcendentális dedukció által megalapozott szintézis ad értelmet az analízisnek s fejezi be a transzcendentális esztétika munkáját. Erre vonatkozólag Erdmann felfogásával szemben idézhetjük magának Kantnak a szavait: „Wir haben oben die Begriffe des Raumes und der Zeit vermittelt einer transzendentalen Deduktion zu ihren Quellen verfolgt und ihre objective Gültigkeit a priori erklärt und bestimmt.”⁴⁶ A fent adott kérdésre ezek után a felelet önként adódik. Minthogy minden létező dolog csak az érzékiség útján jelenhetik meg, szükségképpen alá van vetve azoknak a feltételeknek, melyek mellett az érzékiség által való megjelenés lehetséges. Ilyen feltételek a tér és az idő. A tér és az idő a *priori* formái nélkül számunkra tárgy nem létezik, tehát a tér és az idő minden létező dolog szükséges, azaz objektív formája. A tér és az idő objektíve érvényesek a tapasztalat területén, mint a tapasztalat tárgyai megjelenhetésének nélkülözhetetlen feltételei. „Dann da nur vermittelt solcher reinen Formen der Sinnlichkeit uns ein Gegenstand erscheinen, d.i. ein Objekt der empirischen Anschauung sein kann, so sind Raum und Zeit reine Anschauungen, welche die Bedingung der Möglichkeit der Gegenstände als Erscheinungen a priori enthalten, und die Synthesis in denselben hat objektive Gültigkeit.”⁴⁷ A tér és idő szerint szubjektívek és objektívek is. Szubjektívek eredetüket tekintve, minthogy nem egyebek, mint a szemléltető szellem a *priori* funkciói, nem a realitás, hanem az idealitás szférájának tagjai. De objektívek jelentőségüket tekintve, mint ideális szabályok, mint szükségképi feltételek, melyek a valóság dolgainak megjelenését = létezését törvényileg meghatározzák. Nélkülözhetetlenségük alapja objektivitásuknak a valóság dolgainak területén.

Mindezek összefoglaló eredményeként megállapítható, hogy a valóság tárgyai nem a dolgok, amint azok önmagukban vannak (Dinge an sich), hanem amint reánk hatnak, amint előttünk megjelennek (Erscheinungen). A dolgok számunkra csak akkor léteznek, ha a létezés fogalmával járó a *priori* törvényszerűségeknek eleget tesznek. A valóság világa, a létező dolgok összessége csak mint jelenség áll előttünk. A magábanvaló dolog (Ding an sich) fogalma határfogalom,⁴⁸ jelöl annak, hogy a kutatás elérte a valóság határait. A tér és idő csak a jelenségek világára vonatkoznak, itt bírnak objektív érvényességgel, a Ding an sich-re nézve semmit sem mondanak. Kant szavait használva: a tér és idő transzcendentális idealitással, ellenben empirikus realitással bírnak. Így a transzcendentális dedukció kijelöli a tiszta szemlélet (reine Anschauung) határait, mikor annak a *priori* formáit, mint a dolgok megjelenhetésének feltételeit a tapasztalat területén objektív érvényűeknek bizonyítja, a tapasztalat határain túlmenő, egy szóval transzcendens használatunkban pedig semmiseknek nyilvánítja.

Az az ellenvetés, melyet a tér és idő eme teóriája ellen fel szoktak hozni, hogy t.i. a dolgokat a tér és idő ez értelmezése pusztán látszattá (Schein) változtatja, nyilvánvaló, helytelen. A tér és idő valóságosak, a dolgoknak, amint azok megjelennek, valóságos formái. Számunkra a valóság e jelenségek világ, melynek objektív alkatához a tér és idő szükségképpen hozzátartozik. Azaz: a tér és idő a dolgokat mint jelenségeket (Erscheinung), nem mint látszatot (Schein) adják. Minden más felfogás a benne levő szükségképi ellenmondásoknál fogva valóban látszattá változtatja a benne s így általa (ily ellentmondásokkal teli valami által) létező dolgokat.

Ezzel a transzcendentális esztétika vázlatának fejtegetése a transzcendentális logika határaihoz érkezett. Teljes befejezésre csak a logika tanai által jut, melyek a transzcendentalizmus gyökérszárait végső alapjukra vezetik vissza s így az esztétika tanításait is végső sorban megalapozzák.

A transzcendentális logika a megismerő szellem másik alapfunkciójának, az értelemnek a vizsgálata. Az érzékiség ugyanis, melyet az ismeretalkotás szempontjából a transzcendentális esztétika taglalt, csak a dolgok létezéséről értesít, a valóság fennállásáról ad tudomást, de a dolgok lényegének feltárására, a valóság összefüggésének felderítésére képtelen s így szükségképpen egy másik funkcióra utal, mely az általa produkált anyagot rendezi és szintetikus egységbe foglalja. Ezért az érzékiség szerepét, Böhm Károly terminusát használva, a létezési mechanizmus megjelöléssel juttathatjuk leginkább kifejezésre s ennek megfelelően az értelem a gondolkodás mechanizmusának nevezhető. A létezési mechanizmus előbb adott transzcendentális vizsgálatát a gondolkodás mechanizmusának transzcendentális vizsgálata követi. Ez a

⁴⁶ Kant: Kr. d. r. V., Von den Principien einer transzendentalen Deduktion überhaupt. I. kötet. 140. I.

⁴⁷ Kant: Kr. d. r. V., I. kötet. 142. és 143. II.

⁴⁸ V.ö.: Windelband i.m. 461. I.

sorrend lélektanilag és módszertanilag — indokolt. Logikai megalapozását tekintve azonban a probléma gyökere a transzcendentális analitikában keresendő, a szellem organizmusának törvényeit feltáró elméletben, hol minden szükségképi és általános érvényű vonatkozás, tehát az egész apriorizmus végső magyarázatát nyeri. Ez a felülről, a szellem fogalmából kiinduló vizsgálódás az alulról, a valóság nyers adataiból kiinduló kutatásnak hasznos próbaköve is, amennyiben a kétféle úton nyert eredményeket megegyezésükben igazolja.

A gondolkodás mechanizmusának vizsgálata az ítéletek elméletéből indul ki. A gondolkodás ítéletekben megy végbe s így a gondolkodás képessége, az értelem az ítéletekből ismerhető meg. A gondolkodás transzcendentális vizsgálata természetesen kizárólag azokra az *a priori* funkciókra irányul,⁴⁹ melyek minden ítélés logikai, azaz formális feltételeit alkotják s mindentől eltekint, aminek erőforrása az empíria. Ez *a priori* ítéletek, mint a tiszta, vagyis minden empíriától mentes értelem funkciói azok a kapcsolásmódok, melyekben a gondolkodás minden tevékenysége megnyilvánul. Az értelem maga nem is egyéb, mint *a priori* kapcsoló képesség, az *a priori* funkciók egysége, melyekben a maga lényegét kifejezésre juttatja.

Kant a gondolkodás e funkcióit négy csoportba foglalja, melyek mindegyike három részből áll. A tizenkét tagból álló ítéletek táblázata a következő:

1. *Mennyiség* (az alanyra vonatkozik):

- a) egyediek,
- b) részlegesek,
- c) általánosak.

2. *Minőség* (az állítmányra vonatkozik):

- a) állítók,
- b) tagadók,
- c) végtelenek.

3. *Viszony* (az alany és állítmány viszonya):

- a) kategorikusak,
- b) hipotetikusak,
- c) diszjunktívek.

4. *Modalitas* (a gondolkodáshoz való viszony):

- a) problematikusak,
- b) asszertorikusok,
- c) apodiktikusak.

Az ítéletek e táblázata Kant szerint magában foglalja a gondolkodás funkcióinak teljességét s így e táblázat az a vezérfonál, melynek nyomán Kant következő kutatásai haladnak. Első lépés ez úton annak leszögezése, hogy minden ítélet egy összefüggést létesítő funkció, minden ítélet lényege az a kapcsolat, mely tagjai közt fennáll. Két dolog közötti összefüggés azonban *még nem* ítélet. Ha az összefüggés pusztán egyéni élmények esetleges, a kritika által igazolatlan eredménye, vagy a fantázia önkényes alkotása, ítélet névre igényt nem tarthat. Képzetek közti összefüggés csak akkor válik ítéletté, ha az bizonyos törvény szerint létesül, ha az összefüggésben fennálló kapcsolat törvényileg van szabályozva. Az ítélet képzeteknek törvény által meghatározott szintézise. A szintézis törvénye pedig, mely az ítéletben kifejezett összefüggés logikai alapjául szolgál, a kategória. Így az ítéletek táblázata biztos fonalként vezet el a gondolkodás végső, alaptörvényeihez, a tiszta értelem *a priori* törzsfogalmaihoz: a kategóriákhoz. A kategóriák táblázata egységes elv (az ítélet képessége) alapján felépítve, magában kell, hogy foglalja a tiszta értelem alaptörvényeinek összességét. E táblázat a következő:

⁴⁹ „... diese bloss die besondern Handlungen und Regeln des *reinen* Denkens, d.i. desjenigen, wodurch Gegenstände völlig a priori erkannt werden, vorträgt”. (Immanuel Kant: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Theodor Fritzsche kiadása. (Reclam Univ. Bibl.) 17. s. köv. II.

1. *Mennyiség:*

- a) egység,
- b) sokaság,
- c) mindenség.

2. *Minőség:*

- a) realitás,
- b) negáció,
- c) limitáció.

3. *Viszony:*

- a) szubsztancia — akcidencia,
- b) kauzalitás,
- c) kölcsönhatás.

4. *Modalitás:*

- a) lehetőség — lehetetlenség,
- b) lét — nemlét,
- c) szükségképiség — véletlenszerűség.

Tiszta értelem csakis e kategóriák által, mert e kategóriákban áll fenn, ill. nyilvánul meg. Értelem alatt itt természetesen nem egy individuális szubjektum gondolkodási képessége értendő, hanem a transzcendentálislogikai törvényszerűségek összessége és egysége, melyre mint alapra minden más törvényszerűség visszavezethető. Az értelem e jelentőségének kiemelésére Kant a transzcendentális apperceptio eredeti szintetikus egysége elnevezést használja s a Tiszta Ész Kritikájában a következő szavakkal jellemzi; „... az apperceptio szintetikus egysége a legmagasabb pont, melyhez az értelem minden használata, sőt az egész logika s utána a transzcendentális filozófia kapcsolódik, sőt e képesség maga az értelem.”⁵⁰ Az apperceptio szintetikus egysége az a végső forrás, honnan a gondolkodás törvényei érvényességüket merítik, a „Logos”, mely a kategóriákban jelenti ki magát s a kategóriák alaptörvényei, mint a gondolkodás szintetikus egységének feltételei által foglalja egységbe a szemlélet anyagát. Az apperceptio egy szerves egység, melynek alkotórészei a kategóriák. A kategóriák a gondolkodás alaptörvényei, a transzcendentális apperceptio szintetikus egysége a gondolkodás alaptörvényeinek egysége, a gondolkodás elméletének végső logikai bázisa. A kategóriák vizsgálata szükségképpen vezet el hozzá, minthogy a gondolkodás anyagául szolgáló adottság különfélesége szükségképp utal arra az egységre, melyre nézve e különféleség fennáll s mely a kategóriák által szabályozott ítéleti funkciók egységesítő aktsaival a különféleséget összefüggésekbe, kapcsolatokba rendezi s ezáltal az értelem egysége szempontjából meghatározza, jelentéssel látja el. Az apperceptio szintetikus egysége tehát mint a törvényszerűségek törvénye⁵¹ minden gondolkodás legfőbb feltétele, mely nélkül gondolkodás nincsen. — Ezek képezik a gondolkodás mechanizmusának alapelveit.

A végső és legnagyobb probléma, melyhez az eddigi összes fejtegetések vezetnek, annak a szakadéknak áthidalása, mely a létezési mechanizmus és a gondolkodás mechanizmusa, illetve a *mundus sensibilis* és a *mundus intelligibilis* között tátong. E szakadék ugyanis tényleg nem létezik, csupán az elmélkedő kutatás előtt tárult fel az, hanem a reflektáló szubjektum előtt feltárult e két külön világ valóságban egy egységet alkot: az ismeret világát. Sem a létezési, sem a gondolkodási mechanizmus, sem az érzékiség, sem az értelem önmagában ismeretet nem szolgáltathat. Az előbbi pusztán szemlél, az utóbbi pusztán gondol, az előbbi az ismeret számára anyagot *ad*, az utóbbi ez adottságot összefüggésekbe *rendezi*, megérti. Az előbbi az utóbbi nélkül nyers adottságok káosza, az utóbbi az előbbi nélkül üres formák tartalmatlan kapcsolata. „Gedanken ohne Inhalt sind leer, Anschauungen ohne Begriffe sind blind.”⁵² E szakadék áthidalása a képzeleterő (Einbildungskraft) szkematizmusa segítségével a problémának pusztán pszichológiai megoldási kísérlete,⁵³ mely az összefüggés logikumára nézve semmit sem mond. Mint a problémával összefüggő s Kant által részletesen kidolgozott elmélet azonban itt tekintetbe veendő.

Az érzékiség és értelem között e szerint közvetítő a képzeleterő, e félig érzéki, félig értelmi képesség, mely a tárgyak képét azok jelenléte nélkül kialakítja. Érzéki, mert szemléletes, értelmi, mert szintetikus jellegű, spontán aktus, mely a szemléletet formai szempontból az apperceptio egysége szerint meghatározni képes. A szemlélet szolgáltatja az ismeret számára az érzéki adatok különféleségét, a képzeleterő összefoglalja ez adatokat bizonyos kapcsolatokba, de ismertté mindez akkor válik, ha a képzeleterő által összefogott adottság az apperceptio szintetikus egysége alá kerül s ezáltal az objektív ismeret szférájába jut. Ezt a képzeleterő a transzcendentális szkematizmus segítségével hajtja végre. A képzeleterő hozza létre ugyanis azokat a szkémákat, melyek a szemléletnek a kategóriák alá való rendelését, más szóval a kategóriáknak a szemléletre való alkalmazását lehetővé teszik. E szkémák félig érzéki, félig értelmi

⁵⁰ Kant: A tiszta ész kritikája. 104. l.

⁵¹ V.ö.: B. *Bauch* i.m. 229. l.-n. foglaltakkal!

⁵² Immanuel Kant: Kr. d. r. V. I. kötet. 107. l.

⁵³ „An diesem Grundproblem (t.i. transzcendentális deductio) greift die Lehre vom Schematismus ein. Ihr eigentliches Thema ist die Frage nach der psychologischen Möglichkeit des Allgemeinbegriffs.” (E. *Cassirer* i.m. 713. l.)

természetűek, mint az a képesség, melynek produktumai s azt a szabályt jelölik, mely valamely fogalomhoz való kép megalkotásának eljárását írja elő. A transzcendentális szkéma vonatkozással bír minden képzetre, mely az appercepció egysége alá hozatik s minthogy minden képzet (úgy a külső, mint a belső szemlélet tárgya) az idő *a priori* formájában jelenik meg, formai szempontból szükségképpen vonatkozik az időre. Az időre vonatkoztatott szkémát Kant transzcendentális időmeghatározásnak nevezi. Ez közvetíti a jelenségeknek a kategóriák alá való szubszumcióját. Magát a szubszumálást az ítéleterő (Urteilkraft)⁵⁴ hajtja végre s így a szkematizmus tanát Kant az ítéleterő transzcendentális doktrínájában fejti ki. A kategóriák táblázatának megfelelőleg a transzcendentális időmeghatározások a következők:

1. a mennyiség számára az idősor,
2. a minőség számára az időtartalom,
3. a viszony számára az időrend és
4. a modalitás számára az időösszesség.

A mennyiség kategóriái tehát ott alkalmazhatók, ahol idősról van szó, aminek kifejezése a szám. A minőség kategóriái ott, ahol kitöltött, ill. üres időtartalomról van szó (realitás, ill. negáció). A viszonyéi ott, hol szabályos egymásután, időrend jelentkezik. A modalitáséi pedig ott, hol az idő feltételeinek összességéről van szó bizonyos vonatkozásban. A tiszta értelmi fogalmak itt vázolt szkematizmusa az, ami a kategóriáknak a szemlélet tárgyaira való vonatkozását lehetővé teszi s így azoknak tartalmilag határozott jelentést ad. E szkémák azonban míg egyfelől a kategóriákat realizálják, másfelől restringálják is, minthogy használatukat az érzéki szemlélet tárgyaira korlátozzák. A kategóriáknak megvan ugyan a maguk tiszta használata is a képzetek pusztá egységének logikai jelentésére vonatkozólag, de szkémák közvetítette szemlélet nélkül tartalmas ismeretet nem adhatnak. — A szkematizmusban adott pszichológiai áthidalás nem magyarázza meg azonban azt a szükségképi viszonyt, azt az általános érvényű összefüggést, mely az ismeret formális és materiális faktorai között fennáll s így az ismeretelmélet alapproblémájának megoldására képtelen. E feladat a transzcendentális dedukcióra hárul, melynek véghezvitele teljesen független e pszichológiai dedukciótól, aminek szükségessége és jelentősége különben is kétségbe vonható.⁵⁵

Láthatjuk, hogy a transzcendentális dedukció problémájának nehézségei itt, a logika területén hatványozottan jelentkeznek. A transzcendentális esztétika az ismeret anyagát szolgáltató adottság fennállását vizsgálta s midőn arra az eredményre jutott, hogy már ez adottság sem pusztán passzív recepció által keletkezik, hanem a szellem formáló aktivitásával jön létre, az *a priori* formák és a *posteriori* anyag szükségképi kapcsolatát azzal igazolta, hogy az *a priori* formákat minden létezés nélkülözhetetlen, tehát objektív feltételeként mutatta ki. A megoldás különös nehézsége a logikában azonban azon alapszik, hogy minden létező dolog alá van ugyan vetve az érzékiség *a priori* feltételeinek, de a dolgok létezése független az értelem funkcióitól. Felelni kell arra a kérdésre: hogyan lehetséges a kategóriák és a szemlélet szintézise? Hogyan igazolható az értelem *a priori* formáinak objektív érvényessége a számunkra valóságot képező jelenségvilág területén? A transzcendentális esztétikában az *a posteriori* tartalom és az *a priori* forma jelenséggé (Erscheinung) való kapcsolódásának logikai magyarázata, a transzcendentális logikában a jelenség és az értelem *a priori* formái ismeretté (Erkenntnis) való kapcsolódásának logikai magyarázata az alapprobléma. Ez utóbbi problémának, mely implicite az előbbit is magában foglalja, megoldásával elhárul a végső és legnagyobb akadály az ismeret magyarázatának útjából.

E probléma megoldásának nehézségeit nem lehet azzal kikerülni, hogy hivatkozunk az ismeret tényére, mely bizonyos szükségképiséget tartalmaz, aminek további magyarázata szükségtelen s így hiábavaló. A tudomány, ha biztos alapokon akar építeni, a filozófia, ha hiábavaló vállalkozások meddő munkájával szemben magát előre biztosítani óhajtja, a feladat nehézségeivel bátran szembe kell hogy nézzen s az „ignorabimus”-t csak akkor mondhatja ki, ha azt logikailag igazolni tudja. E munka tehát akkor is szükséges, ha eredménye pusztán negatív.

A transzcendentális dedukció véghezvitele, mint e dolgozat általában, az ismeret tényén alapszik, az ismeret fogalmából indul ki. Ismeret van. Ez a kutatások által alapul vett, kétségbe nem vont tény. Erre az alapra épül az ismeret analitikus eljárással szétválasztott faktorainak szintézisét igazoló, megalapozó transzcendentális dedukció, a transzcendentális módszernek e második alapvető része. A megoldás menete a következő tételekben halad: a világ, mint az ismeret világa szükségképpen alá van vetve azoknak az *a priori* törvényszerűségeknek, melyek az ismeret logikai feltételeit, logikai alapját képezik. A dolgok csak annyiban lehetnek ismeretünk tárgyai, amennyiben az ismeret mivoltából következő feltételeknek eleget

⁵⁴ Meghatározó ítélerő, szemben a reflektáló ítélerővel. Közelebbiekre nézve lásd a „Kritik der Urteilkraft” megfelelő részeit!

⁵⁵ V.ö. Cassirer im. fejtegetéseivel!

tesznek. Minthogy a gondolkodás *a priori* formái, a kategóriák nélkül ismeret nincs, ennél fogva a kategóriák az ismeret minden tárgyának szükségképi, azaz objektív formái. A kategóriák, mint a dolgok gondolhatóságának nélkülözhetetlen feltételei objektíve érvényesek a szemlélet dolgaira, ha azok az ismeret tárgyaiként szolgálnak. A transzcendentális logika végső eredménye tehát összecseng a transzcendentális esztétikával: minden ismeret csak a megismerő szellem alkatahoz tartozó, azaz *a priori* formákban adott jelenségvilágra vonatkozik, e formáktól független valóság, a „Ding an sich” világa az ismeret számára hozzáférhetetlen.

Az eredményeket összefoglalva a transzcendentális dedukció problémáját a következőképp is megvilágíthatjuk: a valóság anyaga tapasztalatilag adva lévén, az ismeretnek reá való vonatkozása empirikus; formája ellenben *a priori*, melyhez a tárgynak, hogy ismereti tárgy, sőt hogy egyáltalában tárgy lehessen, alkalmazkodnia kell. A transzcendentális dedukció a formák dedukciója, az esetleges (empirikus) tartalmat szabályozó, rendező formáké. Lényege: 1. A dolgok létezése csak mint *a priori* formákban előttünk álló jelenségeknek létezése lehetséges. Innen e formák érvényessége minden *létező* dologra. 2. A dolgok ismerete csak *a priori* fogalmak által lehetséges: innen az *a priori* fogalmak objektív érvényessége az *ismereti* világ minden tárgyára.

Hogyan lehetségesek *a priori* szintetikus ítéletek? Ebben a kérdésben foglaltatott össze az ismeretelmélet alapproblémája. A felelet az előbbiek alapján magától adódik. Miután a szintézis anyagát a szemlélet, a szintézis formáját (törvényét) a kategóriák alkotják, az *a priori* kategóriák által rendezett tiszta szemlélet szolgáltatja azokat az *a priori* szintetikus ítéleteket, melyek minden ismeret logikai (formai) alapját képezik. Az érzékiség szemlél, az értelem gondol, a kettő együtt ismer. Szemlélet és gondolkodás együtt alkothatnak csak ismeretet. A szemlélet tárgyai, mint ismereti tárgyak, szükségképp a kategóriák s végső sorban a kategóriák egységét képező apperceptio alá tartoznak. E tételt Kant az összes szintetikus ítéletek legfőbb elvének nevezi.⁵⁶ Ez az *a priori* szintetikus ítéletek magyarázatának végső alapja.

Böhm filozófiájának nyelvére átfordítva: A létezési mechanizmus a maga *a priori* elvei szerint értesít a tárgyak lételéről, az ismerési mechanizmus a létezési mechanizmus által nyújtott képet a maga *a priori* funkcióival utána-alkotja, ismeretté alakítja. A megismerő szellem szervezetében a kétféle funkciók tehát szükségképp egymásra utalnak. „S ha a két csoportnak ezen *szükséges* egybekapcsoltságát kifejező ítéleteket készítünk, akkor kapunk oly ismereteket, melyek a tapasztalatot, mint annak reális *feltételei* megelőzik, azaz *a priori* ítéleteket. S minthogy ez ítéletekben két különböző functio kapcsolatik össze, azért synthetikus ítéleteknek tekintendők. És így igaza volt Kantnak, hogy a mi ismeretünk alapjait a priori synthetikus ítéletek teszik, amennyiben az ismerést ítéléssel hajtjuk végre, ez ítélest pedig legáltalánosabb formájában ezen a priori synthetikus ítéletek fejezik ki.”⁵⁷

A tiszta értelmi fogalmak e transzcendentális dedukciója egyrészt a dolgokat a kategóriák, mint ismereteink nélkülözhetetlen feltételei alá rendeli s ezzel a kategóriák használatának objektív érvényességét igazolja, másfelől a kategóriák használatát az érzékiségre s általa az empirikus szemléletre korlátozza. A kategóriák csak a tapasztalat területén adnak tartalmas ismeretet, mint annak szükségképi, azaz általános érvényű feltételei. A transzcendentális dedukció azért úgy tekintendő, mint a tapasztalati ismeret logikai igazolása.

Fejtegetéseink hiányosak lennének azonban, ha elmaradna a tiszta értelem alaptételeinek ismertetése. A tiszta értelem alaptételei ugyanis azok az *a priori* szintetikus ítéletek, melyek minden más ítéletnek logikai alapjául szolgálnak s melyek lehetőségének magyarázatát az előző fejtegetések adták. Ezekre az ítéletekre a kategóriák és a szemlélet viszonyát meghatározó szkematizmus szükségképp utal. Mert a szkematizmus megmutatja ugyan, hogy mely kategória mely esetben alkalmazható, de ez alkalmazást maga nem hajtja végre. Ezt a munkát a tiszta értelem alaptételei végzik el. Nélkülük a transzcendentális dedukcióra vonatkozó vizsgálat nem fejezhető be. Ez alaptételek általánosabb ismeretre nem vezethetők vissza, ellenben minden más *a priori* szintetikus ítélet formai szempontból rajtuk alapszik. Rendszerük a kategóriatáblázat fonalán teljes egészében megismerhető s a vezérfonalnak megfelelően négy főcsoportra tagolódnak:

1. a mennyiség szempontjának megfelelnek a szemlélet axiómái,
2. a minőség szempontjának az észrevezés anticipációi,
3. a viszony szempontjának a tapasztalás analógiái és
4. a modalitás szempontjának az empirikus gondolkodás posztulátumai.

⁵⁶ Kant: A tiszta ész kritikája. 138. l.

⁵⁷ Böhm Károly: Az ember és világa. I. rész. Budapest, 1883. 22. l. [Böhm ezen művét elektronikusan kiadtuk 2003-ban a Bibliotheca Mikes International keretében, http://www.federatio.org/mikes_bibl.html. Az elektronikus kiadásban az említett idézet a 11. oldalon található. – Mikes International Szerk.]

A szemlélet axiómáinak elve: „minden szemlélet *extenzív* mennyiség”.

Az észrehevés anticipációinak elve: „minden jelenségben a *reale-nak*, amely az érzet tárgya, *intenzív* mennyisége, azaz foka van”.

A tapasztalás analógiáinak elve: „tapasztalás csak az észrehevések szükségképi kapcsolatának képzete folytán lehetséges”. A tapasztalás három nevezetes analógiája így szól:

1. „A szubsztancia megmaradásának alaptétele: a jelenségek minden változásában megmarad a szubsztancia s mennyisége a természetben se nem nő, se nem csökken”.
2. „Az időbeli sorrend alaptétele az okság törvénye szerint: minden változás az ok és okozat kapcsolatának törvénye szerint történik.”
3. „Az együttlét alaptétele a kölcsönhatás vagy közösség törvénye szerint: az összes szubsztanciák, amennyiben a térben mint együttlévők észrevehetők, egyetemes kölcsönhatásban vannak.”

Az empirikus gondolkodás posztulátumai pedig így hangzanak: „1. ami a tapasztalás formai feltételeivel megegyezik, az lehetséges, 2. ami a tapasztalás materiális feltételeivel függ össze, az valóságos, 3. aminek összefüggését a valósággal a tapasztalás általános feltételei határozzák meg, az szükségképi.”⁵⁸

Ezek azok az *a priori* szintetikus ítéletek, melyek minden más tudományos ítéletnek alapul szolgálnak. Érvényességük azon alapszik, „hogyan csak e törvények útmutatása szerint kategorizált jelenségek lehetnek tapasztalati ismeretünk tárgyai, következésképpen minden lehető tapasztalat e törvényekhez kell, hogy igazodjék”.⁵⁹ „Valóban birtokában vagyunk tehát *a priori* szintetikus ismeretnek, amint ezt az értelmi alaptételek, melyek a tapasztalatot anticipálják, kimutatják.”⁶⁰ E szavakkal mutat rá Kant az alaptételekre, mint a Kr. d. r. V. főkérdésének közvetlen feleletére. E szavak is hangsúlyozzák, hogy a tiszta értelem alaptételei nem egyebek, mint a tapasztalat lehetőségének *a priori* feltételei. Az értelem a tapasztalatra van korlátozva ismeretalkotó munkájában. Ez az emberi megismerés határa. (Az alaptételek transzcendentális dedukciója.)

*

Az a fonál, melynek nyomán e dolgozat fejtegetései haladtak, a transzcendentális módszer fonala, a megismerő szellem organizmusának belsejébe vezetett, amint e szellem Kant kutatásai által a filozófiai öntudat előtti feltárult. Az ismeret mivoltának mélyreható elemzése kimutatta, hogy amit a köztudat a külső világhoz tartozónak ítél, az nagy részben olyan feltételek alá van vetve, melyek forrása nem a tapasztalat, hanem a megismerő szellem, az Én. A megismerő szellem és a megismerendő tárgy, az Én és Nem-én küzdelmét nyomon követve, mind több és több mozzanat hódított el az Én számára a Nem-én területéről. A kutatás iránya eddig a szubjektivizmus. Ámde az ismeret lényeges jegye éppen az objektivitás, az egyéntől független érvényesség. Hogyan tartható fenn az ismeret objektivitása, ha annak tárgya szubjektív elveknek van alávetve? A transzcendentális dedukció kimutatta, hogy ez elvek csak eredetüket tekintve szubjektívek minthogy nem a tapasztalathoz, hanem a megismerő szellemhez tartoznak, szerepüket tekintve azonban objektívek, mint az ismereti világ nélkülözhetetlen feltételei, az ismeret tárgyainak meghatározó törvényei. Sőt éppen e „szubjektív”, *a priori* elvek azok, melyek az ismeret objektivitását garantálják. A külső világ adatain felépülő köznap tapasztalat csak valószínű feltevésekre jogosít. Objektív ismeret csak a szellem *a priori* törvényei, a kategóriák által lehetséges. A kategóriákat alkalmazzuk a pusztán szubjektív érvényű megállapításokra jogosító nyers tapasztalatra, hogy abból objektív érvényű ismeret, tudományos tapasztalat keletkezhesse. Csak ahol a kategóriák alkalmazhatók, jöhet létre ismeret, amely nem szubjektív érvényű, hanem szükségképi objektív tudás, melynek tárgyiasságát a kategóriák garantálják. A kategóriáknak Kant által nyújtott táblázata s Kant felfogása e táblázat teljességéről természetesen nem áll. Kant érdeme és értéke azonban nem is ezen fordul meg. Filozófiájának legbecsesebb hagyatéka gazdag problematikája, mely a gondolkodás fejlődésének máig tartó lendületet adott, módszere, mellyel a problémák megoldásához fogott s mellyel a kutatás figyelmét a szellem öntudatos vizsgálódására irányította. Csak a szellem ismerete alapján építhet biztosan minden leendő metafizika, azaz minden leendő filozófia, mely tisztába akar jutni eszközeivel s azokkal a feladatokkal, melyek megoldására képes, *mely tudományként szerepelhet majd*.

⁵⁸ Mindezekre vonatkozólag lásd a transzcendentális analitika második részét, az alaptételek analitikáját.

⁵⁹ Immanuel Kant: Kritik der praktischen Vernunft. 7. kiadás, Karl Vorländer kiadása. Leipzig, 1920. 61. l.

⁶⁰ Kant: A tiszta ész kritikája. 482. l.

A transzcendentális dedukció jelentőségét kidomborítják azok a következmények is, melyek eredményeiből a szellemi élet egészére következnek. A transzcendentális dedukció a tudásnak a tapasztalatra való korlátozásával az emberi megismerést biztos alapokra helyezi s kijelöli azokat a határokat, melyen belül az értelem hasznos munkát végezhet. Kimutatja, hogy az értelemnek a tapasztalat határain túlmenő, egyszerűen transzcendens használata üres játékra vezet az értelem formáival, de ismeretre nem. Legalábbis abban az értelemben nem, amint azt a tudományos ismeret Kant által megállapított kritériumai előírják. Ez eredmény által megszabadul az elme a transzcendenciák körül folytatott évezredes harcok pozitív eredményre soha sem vezető terhétől. Ez a transzcendentális dedukció pozitív jelentősége.

Negatív irányban messzire kiható következménye az, hogy általa a transzcendens „világ” kiszabadul a logikai spekulációk szövevényes hálójából, melybe annyi hiábavaló fáradozással próbálták beilleszteni, beleerőszakolni. Így a vallás, ill. a teológia, valamint a morális megmenekül attól a felesleges munkától, mellyel a spekulációk e légvárainak felépítése jár, egyúttal pedig attól a kockázattól, mely az épületek összeomlását követő csalódásból keletkezhetik. A transzcendens világ értékei függetlenek a spekuláció eme alkotásaitól. De megmenekül az e szellemben folytatott vizsgálódás révén mindenféle naiv antropomorfizmustól, naturalizmustól is. „Aus diesen Erinnerungen wird der Leser der Kritik der reinen spekulativen Vernunft sich vollkommen überzeugen, wie hochst nötig, wie erspriesslich für Theologie und Moral jene mühsame *Deduktion* der Kategorien war.”⁶¹

⁶¹ Immanuel Kant: *Kritik der praktischen Vernunft*, 179. s köv. l.

Die transzendente Deduktion bei Kant.

Einleitung in die Philosophie Kants.

(Kurze Inhaltsangabe.)

Wenn die Philosophie den Namen Wissenschaft beansprucht, so ist ihr erster Schritt und ihr grundlegendes Problem das Erklären der Erkenntnis. Ohne die Erkenntnis der Erkenntnis schreitet die philosophische Forschung unsicher vor, weil jenes sichere Kriterium fehlt, mit Hilfe dessen die Wege und Grenzen der Karte der Wissenschaft pünktlich gezeichnet werden können. Nur wenn dieses Kriterium bekannt ist, auf Grund dessen entschieden werden kann, was eine Erkenntnis ist, kann auch das entschieden werden, was keine Erkenntnis ist: die sich auf die Wesenheit der Erkenntnis beziehenden Forschungen sind also Vorbedingungen einer jeden selbstbewussten philosophischen Arbeit. Kant erkennt diese grundlegende Aufgabe der Philosophie und deren volle Bedeutung. Sein Hauptwerk, die Kritik der reinen Vernunft, ist die erkenntnistheoretische Grundlage der Philosophie.

Seine Ausgangsbasis ist, dass die Erkenntnis ein Urteil ist, das Urteil aber in seinem Wesen eine Synthese, eine Verbindung. Die Materie dieser Synthese liefert die Anschauung, ihre Form das Denken; dementsprechend gliedert sich die Problematik der Kr. d. r. V. in zwei Hauptgruppen: in die Anschauungslehre, Aesthetik und in die Denklehre, Logik, welche als die, die materiellen und formellen Bedingungen der Erkenntnis behandelnden Theorien schon infolge des Begriffs der Erkenntnis am engsten zusammenhängen. Beide Teile verbindet zu Gliedern eines philosophischen Systems auch jene von Kant zur Methode der Philosophie inaugurierte neue Methode, welche sowohl bei der Klarstellung der Probleme der Aesthetik, als auch der Logik die Forschung leitet: die transzendente Methode, in welcher sich das Wesen der kritischen Philosophie äussert. Wir müssen zwei charakteristische Eigenheiten der transzendentalen Methode hervorheben. Die eine Eigenheit ist, dass sie sich nicht auf Gegenstände, sondern auf Erkenntnisse richtet; die zweite, dass nur die Erkenntnisse a priori ihr Ziel bilden, während sie von den Erkenntnissen a posteriori absieht.

Der erste Schritt der transzendentalen Methode ist demnach eine Analyse. Die Aufgabe dieses analytischen Verfahrens ist die Scheidung der a prioristischen von den a posteriorischen Faktoren. Die Scheidung setzt Prinzipien voraus, nach welchen man beiderlei Momente von einander bestimmt unterscheiden kann. Diese Prinzipien sind die Allgemeingültigkeit und die Notwendigkeit, als wesentliche Bestandteile der Apriorität. Allgemeingültige und notwendige Beziehungen können nicht auf der Erfahrung beruhen, ihre Quelle kann also nur die Vernunft sein, da es ausser ihnen keine andere Erkenntnisquelle gibt. Ja, die Vernunft ist nichts anderes, als die Einheit der Gesetzmässigkeiten a priori; eben deshalb ist die transzendente Philosophie die Kritik der reinen Vernunft.

Die zweite Schritt der transzendentalen Methode ist eine Synthese. Die Aufgabe dieses synthetischen Verfahrens ist die Wiederherstellung des künstlich unterbrochenen Zusammenhanges zwischen den a prioristischen und a posteriorischen Faktoren, die logische Erklärung der Zusammenhangsmöglichkeit der tatsächlich eine Einheit bildenden, aber durch das analytische Verfahren als verschiedene Qualitäten erkannten Elemente. *Dieses zweite, synthetische Moment der transzendentalen Methode nennen wir transzendente Deduktion.* Dies ist die Grundfrage und der Wendepunkt der ganzen Erkenntnistheorie Kants. Die Grundfrage, weil darin das Wesen des Erkenntnisproblems zum Ausdruck kommt; der Wendepunkt, weil damit die Anwendbarkeit der transzendentalen Methode und mit ihr die Möglichkeit der darauf beruhenden transzendentalen Philosophie steht oder fällt. Nur die durch die transzendente Deduktion fundierte Synthese gibt auch der vorangehenden Analyse einen Sinn und legt den logischen Grund zu der das Wesen der Erkenntnis untersuchenden Theorie.

Wir können demnach auf dem Gebiete der transzendentalen Aesthetik das Problem kurz in Folgendem zusammenfassen. Mit dem analytischen Verfahren zerfallen die existierenden Dinge in zweierlei Faktoren: in den a posteriori Inhalt und in die a priori Formen. Jener steht vor uns in den Empfindungsinhalten, dieser in den Funktionen des Raumes und der Zeit. Der Empfindungsinhalt beruht auf der „Erfahrung“, die logische Basis der Funktionen des Raumes und der Zeit ist die Vernunft. Wie ist es möglich, dass zur Vernunft gehörende, also „subjektive“ Funktionen in notwendiger Einheit mit dem Inhalte existierender Dinge als deren *objektive* Formen erscheinen? Wie kann man die notwendige Zusammengehörigkeit der a priori und a posteriori Faktoren bestehender Gegebenheiten, oder die objektive Gültigkeit der a priori Formen auf den a posteriori Inhalt rechtfertigen? Dies ist das Problem der transzendentalen Deduktion auf dem Gebiete der Aesthetik. Antwort: jedes existierende Ding ist notwendigerweise jenen Bedingungen unterworfen, welche

aus der Beschaffenheit des Existierens folgen. Solche a priori Bedingungen sind der Raum und die Zeit. Ohne die a priori Anschauungsformen des Raumes und der Zeit gibt es für uns keinen Gegenstand, also der Raum und die Zeit sind unentbehrliche Bedingungen, objektive Formen sämtlicher existierender Dinge. Der Raum und die Zeit sind ihrem Ursprung nach „subjektiv“, aber ihrer Bedeutung nach objektiv als ideale Regeln, welche die Existenz der Dinge bestimmen. Das Bestehen der durch den Raum und die Zeit bestimmten Dinge nennen wir Existenz, die existierenden Dinge selbst Erscheinungen.

In der transzendentalen Logik ist das Problem mit erhöhten Schwierigkeiten verbunden. Die transzendente Logik ist die Theorie der a priori Gesetze des Denkens, die Untersuchung des Denkvermögens, der Vernunft. Zu diesen Gesetzen führt uns die Untersuchung der Urteile. Die Urteile, diese Zusammengehörigkeiten feststellende Funktionen sind höheren Gesetzen unterworfen, welche den Zusammenhang der Glieder des Urteils logisch begründen, dessen Notwendigkeit sichern. Diese Gesetze sind die a priori Stammbegriffe des reinen Verstandes, die Kategorien. Der Verstand selbst ist nichts anderes, als die Einheit der Kategorien. Diese Kategorien, resp. die durch sie bestimmten Urteile, sind ohne den durch die Anschauung gegebenen Inhalt nur leere Gedankenformen, welche an sich selbst ebenso keine Erkenntnisse geben können, wie denn auch andererseits die uns von der Existenz der Dinge verständigende Anschauung dazu unfähig ist. „Anschauungen ohne Begriffe sind blind, Begriffe ohne Anschauungen sind leer“. Die Erkenntnis kann also nur durch die Vereinigung beider entstehen. Es gibt Erkenntnisse, denn diese Einheit besteht. Die Frage ist nur die: *Wie* kann es Erkenntnisse geben? Wie ist es möglich die *objektive* Gültigkeit der a priori Formen der Vernunft auf die Dinge der Anschauung zu rechtfertigen, wenn die Existenz der Dinge unabhängig von den Formen der Vernunft ist? Das Problem also, dessen Lösung auf dem Gebiete der Logik die Aufgabe der transzendentalen Deduktion ist, ist die logische Erklärung der in der Erkenntnis bestehenden Einheit der Sinnlichkeit und des Verstandes, die logische Rechtfertigung der Zusammenhangsmöglichkeit der Anschauung und der Kategorien, die Synthese höheren Grades, welche implicite auch die in der transzendentalen Aesthetik durchgeführte Synthese enthält. — In der transzendentalen Aesthetik ist das Problem der transzendentalen Deduktion das Verbinden des Empfindungsinhaltes und der Anschauungsformen zu Erscheinungen, in der transzendentalen Logik die logische Rechtfertigung der Verbindung der Erscheinungen und der Kategorien zu Erkenntnissen.

Die Lösung des Problems ist nach Kant folgende: Die Welt, als die Welt der Erkenntnis, ist notwendigerweise jenen a priori Gesetzmässigkeiten unterworfen, welche die logischen Bedingungen, den logischen Grund der Erkenntnisse bilden. Die Dinge können nur insofern die Gegenstände unserer Erkenntnis sein, als sie den aus der Beschaffenheit der Erkenntnis folgenden Bedingungen Genüge leisten. Da ohne die a priori Formen des Denkens, die Kategorien, keine Erkenntnis besteht, sind die Kategorien die unentbehrlichen Bedingungen, die objektiven Formen eines jeden Gegenstandes der Erkenntnis. Die Kategorien sind für die Dinge der Anschauung objektiv gültig, wenn diese als Gegenstände der Erkenntnis erscheinen. Die Kategorien sind ihrem Ursprunge nach „subjektiv“, aber ihrer Bedeutung: nach objektiv, als Gesetze, welche die Objektivität der Erkenntnisse begründen und sichern.

Das Endergebnis der transzendentalen Logik klingt mit dem der transzendentalen Aesthetik zusammen: Jede Erkenntnis bezieht sich nur auf die zur Struktur des erkennenden Geistes gehörende, also in a priori Formen gegebene Erscheinungswelt; eine von diesen Formen unabhängige „Realität“, die Welt der „Dinge an sich“, ist für die Erkenntnis unzugänglich. Mit diesem Resultate gibt die transzendente Deduktion die logische Rechtfertigung der wissenschaftlichen Erfahrung; dies ist die positive Bedeutung der transzendentalen Deduktion. Ihre weitgreifende Folge in negativer Richtung ist, dass dadurch die Welt der *transzendenten* Dinge, das Reich des Glaubens davon befreit wird, auch weiterhin die unfruchtbare Stätte der niemals endenden Kämpfe der Vernunftspekulationen zu sein.